

Hajnády Zoltán

A kultúra mint emlékezet

*Ideje van a megőrzésnek
és ideje az eldobásnak.*
Prédikátor könyve 3:6

Tudatos létünk ott kezdődik, ahol a nyelvi emlékezetünk kialakítja identitásunkat. Életünk számtalan jelenségét az emlékezés egyesíti egésszé. A kultúra felfogható úgy is, mint összemeri emlékezet, a szó pedig mint az emlékezet hordozója. A kultúra megőrzésében és továbbadásában az emlékezetnek, mint a múlt és a jelen közötti legerősebb köteléknek, kitüntetett szerepe van. A dolgok emlékezetbe vétele történhet szándékosan vagy akaratlanul. A szándékos megjegyzést tanulásnak nevezzük. A kultúrának, mint emlékezetnek a felfogása az archaikus korokra nyúlik vissza, a mitológikus és metafizikus gondolkodás világába. Már Hérakleitosz is panaszkodott, hogy a világban 'minden áramlásban van' (*panta rhei*), a feledés homályába merül, nyomtalanul elenyészik. Egyedül az emlékezet képes megállítani az elfutó jelenséget, gátat emelni a felejtés folyamatának, az idő pusztító hatalmának. Arisztotelész a szerzett információt 'menekülő sereghez' hasonlította, mely csak akkor áll meg, ha az ismétlődő tapasztalat újból megerősíti. A megőrző memória tartóssága nagymértékben függ az ismétlések számától, a gyakorlástól, amelyre a görögöknél külön múza (Meleté) vigyázott. Csupán egy dolog képes ellenállni az idő folyásának, az igazság (*alethea*), amely nem merül a feledés folyójának, *Léthének* a vízébe, mert olyan értéket képvisel, amely méltó az örök emlékezetre. (Az *alethea* tagadó alak, szó szerinti fordításban azt jelenti *nem feledhető, felejtethetetlen*.) Az *alethea* időtlen, örökkévaló entitás, amihez a múlandóság nem fér hozzá, amit az idő nem kezd ki. Az igazságot azonban lepel fedi, a művészre vár a feladat, hogy föllebentse a feledés fátylát, rányissa szemünket az igazságra, amely elrejtőzik a szóban. Heidegger az igazság görög szavát találóan 'a létező elnem-rejttségének' fordítja (*die Unverborgenheit des Seienden*).¹

A görög mitológiában Mnemoszüné (Emlékezet), a múzsák anyja, az alkotásnak az istennője – Apollónak (minden magasabb rendű szellemi tevékenység védnökének) a társa –, a homályos emlékek tömegéből segít megtalálni az egyedül lehetséges, semmi mással nem helyettesíthető szót. Platón érett korában a tudást a transzcendens világra való visszaemlékezésékként, újr felismerésként határozta meg,

melynek során felismerjük az újban azt, ami azonosítható a régivel. Ami ránk egy tárgy szépségeként hat, az lelkünk homályos visszaemlékezése a tárgy örök ösképére (ideájára), amit lelkünk a születése előtt látott. Ezt az ősemlekezetet hívták a görögök *anamnészisz*nek. A tudás egy jobb világból hozott emlékkép. A platonizmus látványként definiálta a dolog szellemi lényegét, amelynek az a szerepe, hogy az ideára emlékeztessen. A fizikai dolog csupán utal az eszmeire. Az érzéki tapasztaláson túli transzcendens látás az *eidosz* látását, abszolút szakrális látást jelent: „Látni annyi, mint meglátni a sokat az egyben, az egyet a sokban” (*Philébosz*). A platonista filozófia a természet tökéletlenségét szembeállította az eszményivel, a transzcendens birodalmával, amely az igazi értékek *locusa*. (Kant szerint is a transzcendens emlékezet a tudás alapja. Platón *archetipusai*, Descartes velünk született (*ideae innatae*) és Kant *a priori* eszméi között genetikus az összefüggés.) A paradoxon itt abban az ellentmondásban tételezhető, hogy a magánvaló (*noumenális*) világ megismerhetetlen, a másodlagos és nem valódi világ viszont megismerhető, és erre alapozódik az általános érvényű egzakt tudomány.

A halandó ember kétféleképpen részesedhet a halhatatlanságból: nemzés és szellemi alkotás révén – mondja Diotima a *Lakomában*. Az élet testileg és szellemileg is ki akarja magát terjeszteni a világban. Azok, akik testükben hordozzák a termékenység magvát, „gyermeknemzéssel szereznek minden jövőre halhatatlanságot, emlékezetet és boldogságot maguknak”. Akik pedig a lelkükben termékenyek, és a lelkükben hordozzák a nemzési vágyat, azok a költők, akik műveket hoznak a világra, és a mesterek, akiket feltalálóknak hívnak, „mert minden, ami a nem létezőnek létezőbe való átmenetét eredményezi, alkotás; [...] és mindenki, aki ennek mestere, alkotó, vagyis »poiétész«”.² Platón mind a két fajta tevékenységet az erotika szótárából vett szavak segítségével világítja meg. Írósz tehát a léleknek az örök emlékezet iránt való legsajátabb törekvése, a halhatatlanság vágya, az ember nemző és művészi teremtőképességének a megtestesítője. Két szerelmes szokványos egyesülése nem tudja legyőzni a halált, ezt csak úgy lehet elérni, ha visszatérünk az *androgünosz* egységhez, amelyet a bűnbeeséssel veszítettünk el. A bukás szimptomái: a többi embertől való elszigetelődés, Istentől és a természettől való elszakíttottság. Az emberi lelkek törek-szenek egyesülni más lelkekkel, akikről az inkarnáció során szakadtak el. A platon *anamnészisz* szerint az emberi test 'emlékezik' az időtlen egységre, amikor a kettő még egy volt. A szerelem újra egyesíti azt, ami a nemi polarizáció miatt meg van osztva és fogyatékos. Ontológiailag a szerelem a két embert egymással egyesítő Erószra vezethető vissza: „A teljesség vágyát és keresését hívjuk Írósznak” (1983:175). Platón szerint a szeretet célja a szépségben való újjászületés. A *genitalis* szerelem atavisztikus és halált hozó, mivel a nemzés kibogoz-

¹ Heidegger, Martin: *Der Ursprung des Kunstwerkes*. // Martin Heidegger, *Holzwege*. Frankfurt am Main, 1911. 21.

² Platón *válogatott művei*. Fordította: Devecseri Gábor, Faragó László et al. Budapest, 1983. 109. 103.

hatatlanul össze van kötve a születéssel és a halállal, csak a szellemi teremtő erő, a szublimált Erősz biztosít személyes halhatatlanságot. Az alkotásban az elveszített halhatatlanságot, az Istenhez való hasonlatosságot szeretnénk visszanyerni. A költő-démiurgosz ezért választja az élet asszonya helyett a múzsát, az erénynek Szent Hölgyét (Dante), az Örök Asszonyiság (*das Ewig-Weibliche*) eszményképét (Goethe), a Szépséges Hölgyet (Blok), az Isteni Bölcsesség és az örök nőiség egységének elvét, *Sophiát* (Szolovjov), a szellemi alkotásnak az istennőjét, mert a nemző-erőnél (*Erősz*) fontosabb számára a teremtő ige (*Logosz*). Szolovjov a testi szerelem értelmét az önzésből és az elszigeteltségből való kitörés lehetőségében látta, mivel a szerelem a személyiség centrumát a másik emberre viszi át. Nem az individuális, hanem az egyetemes ember halhatatlan. A halhatatlanságot az egyes ember az összes emberhez való csatlakozással együtt érheti el. *A szerelem értelméről* és *Platón életdrámája* c. cikkeiben sajátos módon értelmezte újra Diótima szavait, amikor azt írja, hogy Erősz célja nem egy harmadik személy létrehozása, hanem az ideális partner megalkotása, akit valóban szeretni lehetne. Szolovjov antropológizálja a teremtés teleologikus elvét: „Az embernek, a Teremtő Istent utánözva, meg kell teremtenie a saját női felét”³ A szerelmes – művész, átlépi a határokat, győzedelmeskedik a halál fölött. Szerinte a szerelem és a művészet metafizikája egy töről fakad, amint azt Pygmalion, Perszeusz és Orpheusz hőstettei ékesen bizonyítják, akik szintén megalkották saját női felüket, kiszabadították *animájukat* a nemlét fogságából. A művész önmagát építi a műbe, így tör az időtlenségbe. Egyenlőségjelet tesz hírnév és halhatatlanság közé: *exegi monumentum aere perennius*. A világban minden átmeneti, kivéve az alkotást, amely megszabadít az idő és a tér ontologikus fogságából. A művészet a végesség ellen vívott harc az örökkévalóság nevében. A költő célja a halál legyőzése az emlékezet és az idő révén. Egyedül a költő semmisíti meg megszüntetve-megőrizve az időt a szóban. A *plasztikus* és a *verbális* művészet vitája eldőlni látszik: a *logos* tartósabban őrzi meg az emlékezetet, mint az ércszobor (*eidolon*).

A kultúrhistorikusnak szigorúan véve a múlttal van dolga, kutatási területe mégis a jelen tudománya, mivel a jelen a múlt folytatásaként fogja föl. Előre és hátra tekint egyszerre, kétarcú Janusként a múltat és a jövőt egyformán számon tartja: emlékszik a múltra, megsejti a jövőt. Lewis Carroll *Alice csodországban* c. könyvének hősnője sajnálja szegény emlékezetet, amiért csak a múltra tud emlékezni, csak visszafelé működik, ami nem teljesen helytálló. Az ember jelenbe-zártsága nem akadály sem a múltba forduló visszaemlékezésnek, sem a jövőre irányuló fantáziának. Az emlékezés, bár *retrospektív*, mégis alakítja a jövőt, ebben, bármilyen furcsán hangzik is, *prospektívus* jellege mutatkozik meg. Az emlékezés mechanizmusa három fázisból áll: az információ bevitele (kódolás), megőrzés a memóriában (tárolás) és visszanyerés a memóriából (elő-

hívás). A művész feladata, hogy a tudatlan emlékezet betemetett világából kiszabadítsa az örökéletű valóságot. Proust az eltűnt idő (*temps perdu*) nyomába ered, és az emlékezés boldog megvilágosodásában, jelenvalóként hozza vissza a megragadhatatlan múltat (*temps retrouvé*). James Joyce az *Ulysses* hőseinek tudatfolyamaiban, pszichológiai tropizmusaiban a megragadhatatlan jelent (*temps réel*) szeretné megragadni, amelynek – foszlékonyasága következtében – egyetlen része sem jelenlevő, amikor egy másik része megjelenik. Henri Bergson, Pavel Florenszkij, Vlagyimir Szolovjov az emlékezet hármasságáról (*modus memorandiról*) beszélnek, minthogy az időnek három dimenziója van, melyek közül egyik sem élvezhet kitüntetettséget. „Az emlékezés szimbólum-alkotás. Ha a múltra irányul, visszaemlékezésnek, ha a jelenre, képzeletnek, ha a jövőre, előrelátásnak nevezzük”.⁴ Az ember vissza- és előre pillantásra képes szubjektum: nemcsak a múltat rekonstruálja, hanem a jelen és a jövő tapasztalatát is szervezi. A költő-próféta látja a múltat, a jelen és a jövőt, nemcsak arról szól, ami volt és van, hanem arról is, ami még lehet. Így válik a múlt bírójává, a jelen formálójává és a jövő előhírnökévé. Szolovjov szerint, ami emlékké vált, az már nem a múlthoz tartozik, hanem mint a múlt hatása alól felszabadított terület, a jelenhez és a jövőhöz. „Képszerűen kifejezve, amire emlékszünk, vagy visszaemlékezünk, azt elragadjuk az időtől; a logikus gondolkodás ezekkel az időtől elragadott áldozatokkal táplálkozik”.⁵ Bergson filozófiájában az emlékezet központi helyet foglal el. Hérakleitoszal ellentétben állítja: igaz ugyan, hogy minden elmúlik, de paradox módon mégis minden megmarad. Az idő nem képez áthághatatlan válaszfalat a régebbi és az új emlékek között. Ha tudatunk átengedi magát az életnek, és a jelen állapotot nem akarja elhatárolni az előző állapottól, a múlt és a jelen hangjai emlékezetünkben, mint egy zenei dallamban elválaszthatatlanul összeolvadnak. Bergson az emlékezetet az időfogalommal, pontosabban az *életidővel* kapcsolja össze. Az idő felhalmozódás, növekedés, teremtő tartam (*durée*). Bennünk magunkban az emlékezet a tartam hordozója, az idő szolgálója. Az élet lényege emlékezés, múltunkba való tudatos visszanézés. Az egész múlt él és hat a jelenre, bizonyos értelemben benne van a jelenben, ez a 'teremtő idő'.⁶ A teremtő időnek az a lényege, hogy a múlt nem semmisül meg teljesen, hanem átnyúlik a jelenbe, ott ténylegesen és tevékenyen kiterjeszkedik, és a jelen tapasztalatával gazdagodva folyton hat a jövőre. A jelenben mindig ott van a múlt egy kis részecskéje, a jövő egy kis részecskéje. Az emlékezés nem visszatérés a múltba; a múlt hatol be minduntalan a jelenbe ('a dolgokba harap és ott-

4 Флоренский, Павел: Столп и утверждение истины. Опыт православной теодицеи в двенадцати письмах. Москва. 1914. 202.

5 Соловьев, Вл. С.: *Собрание сочинений в X. томах*. С.-Петербург. 1911–1914. VIII/198.

6 Bergson, Henri: *Teremtő fejlődés*. Fordította és bevezetéssel ellátta Dr. Dienes Valéria. Budapest. 1930. XII.

hagyja fogának nyomát'). Nem falja fel a jövőt mindenestül, mint az időt megsemmisítő isten, Kronosz, a saját gyermekeit. Bergson kettős emlékezetében a jelen fenoménje és a múlt emlékezete összeolvad. A múlt így lesz egyszerre jelen levő és távol levő, megfogható és megfoghatatlan. Különbséget tesz *emlékezet* és *emlékezés* között. Hangsúlyozza: az emlékezet akkor is létezik, ha az emlékezés éppen szünetel, a visszaemlékezésnek ugyanakkor előfeltétele az emlékezet. Emlékeink megmaradnak, mindaz, ami történik velünk, az emlékezet végtelen tárházát gyarapítja. Ha a megismerés egyedüli folyamata csupán az egy időben befogadott információk szintézise lenne, mindig újra és újra fel kellene fedezni a már egyszer megismert dolgokat. Kétféle emlékezés van: az egyik a *mechanikus*, amely egyszerűen megnyújtja a múltat a jelenig, ezáltal a múlt rabjává válik, a másik a *kreatív* vagy felhalmozó emlékezés, amely a múlt tapasztalatára támaszkodva építi fel a jelent, s egyúttal megszabadít a terhes emlékek fogságából.

A felsorolt vélemények egybehangzóan állítják: a kultúra feladata az emlékezés, a küzdelem a felejtés ellen. A *felejtés* a múlt elvesztése, a múlt idő győzelme az örökkévalóság felett. Az emlékezés a múlt visszanyerése: győzelem az idő és halál fölött. Harc a felejtés ellen, ez minden művészet legnemesebb célja. Az emlékezés feladata a megtartás. A legrégebbi kultúrák a mágiával, illetve a vallási kultusszal álltak kapcsolatban. A letűnt kultúrák emlékét a vallások zárványok formájában őrizték. Az írásbeliséggel nem rendelkező kultúrákban a hagyományőrzés fontos szerepet játszott, mint a közösség kollektív emlékezetének a fenntartója. A kultikus szertartásokon betöltött szerepe nem kevésbé jelentős. Minden nép szent kötelességének tartotta, hogy hű maradjon az ősök kultuszához, az emlékezet népe legyen. Platón szerint az egyiptomi az egyik leghosszabb emlékezetű nép. Művészetük a halálra (meggyőződésük szerint az újjászületésre) való emlékezés. A piramisok a vallási-kulturális identitás gyűjtőjelei és szimbólumai. Építésük nem artisztikus tevékenység, hanem rituális tett, az elhunyt istenkirályok feltámasztásának vágyától áthatott mágikus cselekvés volt. A zsidó nép az emlékezet aktusában évezredekken keresztül hű maradt az „Emlékezz és őrizd!” (*Zekór ve semór!*)⁷ parancsolathoz, amely az ősök kultuszából ered. A múlt és a jelen között a kapcsolatot az áthagyományozás biztosította. „Így adom át, így hallottam a tanítóimtól” (*Talmud*). A kreatív emlékezés valóságos vezérmotívuma az *Ószövetség*nek. Az *Újszövetség*ben is gyakran feltűnik olyan kifejezésekben, mint „szüntelen emlékezem” (*Pál levele a rómaiakhoz* 1: 9), „szüntelen gondolok reád könyörgéseimben éjjel és nappal” (*Pál II. levele Timótheushoz* 1: 3) stb. A keresztény egyház azt a feladatot kapta, hogy megemlékezzék Jézusról, tetteinek emléke legyen. Az úrvacsora, a kenyér és a bor átlényegülésének misztériuma nem más, mint a megváltó tett emlékezete, Krisztussal való lelki egyesülés. Menekítés a halálra szánt létből az üdvözítő öröklétbe. A litur-

gia valamennyi cselekedete egy megtörtént tényre való *metafizikai* visszaemlékezés: „Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre” (*Lukács* 22: 19). Az eucharisztia átkapcsol bennünket a múltó, profán időből a szakrális időbe, amely nem folyik, visszafordítható, újratehermenthető. A múlt jelenvalóvá tételére szolgál. A szakrális idő ontologikus, mindig azonos önmagával. Az örökkévalóság nem más, mint valamennyi időpillanat egyidejű birtoklása, ami által feloldhatóvá válik a végesség és végtelenség antinómiája. A keresztények közösségét Jézus alapította, és nemzedékek egymásutánjára hagyományozta. „A kereszténység eredeti alakjában, ahogy az Evangéliumban megjelent, nem vallás, hanem hagyomány, és pedig minden valószínűség szerint a hagyomány fundamentuma, amely a létezés értelmét maradéktalanul kimondja”.⁸ Emlékezetbe idézni – ez mindekelőtt a Szentírás feladata. A hagyatékozás és hagyományozás gondolatát támasztja alá az *Ó- és Újszövetség* latin elnevezésének (*Testamentum*) szemantikája is, amely a *testal* = végrendelkező szó származéka. A visszacsatolás, az emlékeztetés, az ébren tartó emlékezés (*vigilia*) a vallás ősi aktusa. A kereszténység sok mindent fölszívott, megőrzött és továbbadott a korábbi vallási hagyományokból. Ha nem így történt volna, akkor óhatatlanul a személyiség pszichikai kettéhasadásához, végső esetben metafizikai emlékezetvesztéshez vezetett volna.

Az utódok szakrális kötelessége az isteneket, hőszoikat, a meghalt nagy elődöket imádni, dicsőíteni. Emléküket, tanításukat rituális szertartásokon megújítani, tetteiket hősi énekekben fenntartani, halálukat utólagos értelemadással megvilágítani. Az antik művészeteknek egészen a hellenisztikus korig funkcionális szerepe volt: isteneknek szánt ajándékok, holtak emlékművei stb. Az antik kultúrákban, csak ami változatlan, annak volt igazi jelentősége és értéke: halottak bebalzsamozása (mumifikálás), piramis, mauzóleum, szentély építése. Az őskultusz ápolásának szakrális célja a halhatatlanság kivívása. A halandó emberek mindig is vágyakoztak a halál utáni heroikus státusra, emiatt terjedtek el a sírportrék, az emlékművek, a dicsőítő- és gyászénekek, a feltámasztás és fönix-madár legendák stb. Az egyiptomiaknak volt írásuk, de nem volt irodalmuk, mint a görögöknek, akik a költészetre úgy tekintettek, mint a megőrkítés eszközére, hogy emlékeztessenek a múltra. A hősi ének a hőszo halottkultusza. A hírnév a tett utóélete. A hős Akhilleusz és a leleményes Odüsszeusz tettei a *rapszódoszok* emlékezetére bízva, a vak lantosok húrjain visszhangzottak századokon át, míg az utódok írásban nem rögzítették. Az írásbeliséggel nem rendelkező kultúrákban az emlékezés istennője, Mnémoszüné, különösen fontos szerepet játszott a közösség kollektív emlékezetének a fenntartásában. A költők, sámánok, bárdok a múlt tanúi, a régi idők magasztalói, az *ars memoriae* művelői. A költőkre úgy tekintettek, mint a kollektív emlékezet őrzőire, akik verses formában őrizték a társadalom számára legfontosabb vallási-mitológiai információkat az emlékező-

sek könyvében. A könyvek – mondja Milton – a nagy szellemeknek szolgálnak balszámul. A könyvtár archivált emlékezet. A történelem – *vita memoriae* (Cicero), mint a társadalmi emlékezet sajátos formája, a múlt eseményeit és alakjait tartja életben. Az emlékezés utólagos értelemadás, jelentéssel felruházás, azaz *szemiotizálási* aktus, Lessing kifejezésével élve *logificatio post festum*. Az ikonfestészet nem *textuális*, hanem *vizuális emlékezet*: 'színekben történő elmélkedés' (Trubeckoj), prédikáció szöveg nélkül. A szobrászat, építészet *kőbe vésett emlékezet* (megépített emlékezés) és így tovább. Még a szovjet korszak *onomatoclasmusa* sem tudta eltörölni az örök emlékezet megőrzésére irányuló akaratot, mindössze a névglorifikálás ellen folytatott harcot: a *névtelen* hősök örök dicsőségét hirdette. A jelennek kontrasztot vető emlékezés egy totális *amnéziában* és *afáziában* szenvedő korban az elnyomás elleni tiltakozás egyik lehetséges formája. A kultúra hol, mint a múlt emlékezete hol, mint teleologikus jövőkép határozza meg önmagát. Az egyes kultúrák abban különböznek egymástól, hogy melyik tételét tesszük meg értelmezendőnek, illetve értelmezőnek: a múlthoz mérve definiáljuk a jelent vagy megfordítva. Ha az orosz kultúra jellegzetesen múltba forduló volt (emlékezés elve), a szovjet tipikusan jövőcentrikus (reménység elve). Ami a jelenben nem valósulhatott meg, azt a *futurum* világába helyezte: az eszményi célmegvalósítást és beteljesedést utópisztikus normaként vetítette elénk. Ennek megfelelően palettáján két szín dominált: fekete a múlt festésére, és rózsaszín a jövő ábrázolására.

A múlt nem létezik másként, csak az emlékezetben, nem természetből fogva adott, hanem kulturálisan. Csak azáltal reaktiválódik, hogy az ember viszonyba lép vele. Az emlékezés a múlt jelene. Az emlékezet folyton raktároz és rostál, ha a kettő egyensúlya felborul, bekövetkezik az emlékezetvesztés. Az ősi egyiptomi hieroglifákat a későbbi leszármazottak nem tudták elolvasni. Csak a holt írás őrizte a múltat, a kollektív emlékezet nem. Egyiptom írásba zárt történelme több ezer évig megfeytetlen maradt. A későbbi egyiptomiak semmit sem tudtak a múltjukról. Kétszeresen veszítették el az időt, amikor elmúlt, és amint kitörölte a történelmüket. Népek életében vannak korszakok, amikor egy nemzedéknek megszakad a kapcsolata a múlttal, nem tudja az információkat az elődöktől átvenni, elveszíti az emlékezetét. A nemzedékek egymást követő láncolatában megszakad egy láncszem. Sem ember, sem nép számára nem létezhet tragikusabb állapot, mint a *damnatio memoriae*. Az emlékezet nélküli ember(iség) rémképe villan fel a *mankurt* legendában, Csingiz Ajtmatov *Az évszázadnál hosszabb ez a nap* című regényében. A történelmi emlékezetkihagyás egyúttal történelmi öntudatvesztést, sőt kollektív tudatzavart is jelent. Csak annak a népnek az emlékezete maradt fenn a történelemben, amelyik kultúrát tudott teremteni, a maradandó értékeket meg tudta őrizni, és át tudta örökíteni egyik nemzedékről a másikra. Az átörökítés történhet *materiális* és *immateriális* formában: használati tárgyakban, építményekben, képzőművészeti alkotásokban, mítoszban, vallási rituálékban, szokásokban, népdalban stb. Emlékek, jelölések, írás és továbbadás.

dok hagyományörző kötelessége az elődökkel szemben. A piramis, a mauzóleum, az obeliszk – a *monumentum* – a személyi veszteségek emlékét őrzi. A múzeum az elődök kultuszának tárgyi maradványait, melyek jelenvalóvá teszik számunkra azt, ami elmúlt. A tárgyak túlélnek az embert, de megőrzik emlékét és a korét is, amelyben készültek. A hagyományörzés nem merülhet ki a halott porhüvelyének az elszállásolásában, a használatból kivont tárgyak tárolásában, az emlékművédelemben. Az 'emlékművek' feladata a halott emlékének a feltámasztása, a holt tárgyak életre keltése. A mágikus cél visszaadni, és nem elvenni az életet. Etnikumok hanyatlását, civilizációk megroppanását, birodalmak szétesését nemcsak külső támadás vagy esztelen pazarlás okozhatja, ahogyan azt Tannenbaum⁹ gondolta (a felhalmozott felesleget nem produktív célra használják fel: piramisok, emlékművek, kínai nagyfal építése, területfoglaló háborúk stb.), hanem a kollektív kulturális emlékezet hanyatlása is.

A kultúrát úgy is fel lehet fogni, mint az emlékezetért folytatott küzdelmet, de az emlékezés több, mint az ismeretek rövid vagy hosszú távú őrzése, raktározása és felidézése az agyban. A közös kulturális és nemzeti emlékezet – az individuum felett álló intellektus – lehetővé teszi, hogy az egyén ontogenezisében élje át az emberiség filogenezisét. „Az emlékezés többet jelent, mint a családi albumban való lapozgatás” (Freud). Az ember nemcsak egyedül emlékszik, hanem felhasználja mások emlékeit is. Ahhoz, hogy az emlék ne merüljön feledésbe, a *biografikus* emlékezetből át kell kerülnie a kollektív emlékezet tárházába. A kollektív emlékezet az individuális emlékek összessége. A hagyományörzésnek túl kell lépnie az *(ön)életrajzi* emlékeken, *kollektív történelmi* emlékezetté, kultúrtörténeti tényé kell válnia. A kultúra jelenvalóként őrzi nemcsak a személyes, hanem a nemzeti és a világtörténelmi múlt emlékét is. Az írónak a fundamentális életrajztól, amely az egyes tudat hatókörén belül marad (személyes történelem), el kell jutnia az 'énség' metafizikájának a kidolgozásán keresztül a kollektív történelmi emlékezet őrzéséig, különben megreked a saját élete énekese szintjén. Ha Tolsztoj az önéletrajzi trilogia megírásától (az autobiografikus emlékezettől) nem emelkedett volna fel a történelmi emlékezet megőrzésének szintjéig (a *Háború és békéig*), akkor megrekedt volna Akszakov *Bagrov unoka gyermekevei* színvonalán.

A biológiai fejlődés motorjai a gének, a társadalomé a kollektív emlékezet. A kulturális információ átvitele az egyik ember tudatából a másikéba analóg a genetikai replikátorokéval. A DNS forradalom a digitális forradalommal párhuzamba állítható. A DNS hordozza az átörökítéshez szükséges genetikai *inszkripciót*, a *mnémé* a kulturális információt, melyet utánzással és tanulással szerzünk meg. Az állati lét fenntartásához elegendőek bizonyos anyagi javak megszerzéséhez nélkülözhetetlen öröklött információk, vagyis a biológia (genetikai) emlé-

⁹ Tannenbaum, M. *Man, Myth and World Civilization*, New York, 1973, 1-3.

kezet, amelyet nembeli örökségként kapunk. A magasabb rendű kulturális emlékezet, amely biztosítja a szellemi örökség folyamatos áthagyományozódását a nemzedékek között, csak az ember sajátja. Az információ tárolhatósága, előhívhatósága, közölhetősége létfontosságú törvény. Az átörökítendő információkat az elődök kőbe, csontba, cserépbe vésték, bambuszcsíkokra, papiruszra, pergamenre írták fel, szájhagyomány útján adták tovább. Az örökösök a kapott információkat igyekeztek fenntartani, terjeszteni, sokszorosítani. Amikor az ismeretanyag rohamosan gyarapodott, az ember az őrzést nem bízta tovább a 'cseppfolyós' emlékezetre (a néphagyományra), feltalálta a 'szilárd' (tartós) írást. Paradox módon a nyereség veszteséggel járt: azoknak az embereknek az emlékezőtehetsége meggyöngült, akik megtanultak írni–olvasni. Platón *Phaidrosz* című dialógusában az egyiptomi főpap, Theuth (Thot) büszkén mutatja be új találmányát, az írást a fáraónak, de megszegyenítő kioktatásban részesül: felfedezésének inkább van köze a felejtéshez, mint az emlékezéshez, csupán arra jó, hogy tönkregyegy a természetes emlékezést. A fáraó nem ismerte föl, hogy az írás több, mint mesterséges emlékeztető jel, a tudás közvetítésének eszközeként újratemti a múltat a jelenben. Felismerte viszont a veszélyt, ami a 'belső' emlékezés és az idegen jelek által való 'külső' emlékeztetés között rejlik, ezért fokozta le és rendelte alá az írást a beszédnek. Az *ábécé* feltalálása azonban a pikto grammok ősi képiségéhez képest nemcsak nyereség, veszteség is volt. Az értelem ugyanis olvasáskor alkotóelemeire szedi szét a szavakat, majd mechanikusan összerakja (*lego*), ezzel szemben a hieroglifikus képírás az egység és oszthatatlan *eidosz* közvetlen, látványyszerű felismerésén és azonnali megragadásán alapul, tehát érzéki megjelenítés dolgában felülmúlja a racionális szférához tartozó betűírást. A beszéd és az írás közti természetes viszony visszájára fordításának fonákságára mutat rá Jacques Derrida, a tőle megszokott éleslátással: „Az írás mint rossz kívülről jön [...] egyazon lehetőségben kötve össze *episztemét* és *logoszt*, a *Phaidrosz* az írást holmi mesterkélt technika betolakodásaként leplezi le; teljesen eredeti behatolásként, archetipikus erőszakként: a *külső* berobbanása a *belsőbe*, belevágva a lélek bensőségességébe, a lélek élő önjelenlétébe az igazi logoszon belül, a segítségbe, amit a beszéd önmagának nyújt. [...] Ennélfogva jó és rossz írás van: a jó és természetes: a szívbe és a lélekbe írt isteni inskripció; a perverz és mesterkélt: a test külsőlegességébe száműzött technika”.¹⁰ Korunk a mnemotechnika újabb robbanásával, a számítógépek hatalmával, komputerforradalommal néz szembe, amely azzal a veszéllyel fenyeget, hogy fölmenti az embert a múltbeli emlékezet őrzésének erkölcsi kötelessége és a tudás továbbadásának felelőssége alól. A digitalizációnak köszönhetően az információ a papírról átkerül a mágnesszalagra, aminek következtében az információ tárolása és cseréje ugrásszerűen megnő. Jean-François Lyotard francia filozófus szerint az emberi psziché

képtelen követni ezt a gyors változást, ezért „a klasszikus memóriákat (könyvtárakat stb.) olvasni tudó gépekre és az adatbankokhoz kapcsolódó intelligens terminálokra bízta”.¹¹ A komputer zsarnoksága azzal a romlással fenyeget, hogy a kibernetika kiszorítja a humánmot, elsorvasztja a természetes emlékezőtehetséget. Az ember elveszíti a szóbeli közlés képességét. Az emlékezet externalizációja (a gépi adathordozó memória) azonban nem helyettesítheti az emberi intelligenciát. A digitális forradalom 'számítógépes analfabétizmussal' sújthatja az emberiséget.

A *szóbeli kultúrának* megvan az az előnye, hogy edzi az emlékezőtehetséget. A szájhagyomány lényege a visszaemlékezés: egy szöveg élőszóban való felidézése éneklés, recitálás útján. A magasan szervezett ritmikus, gyakran rímbe szedett, aforisztikus szöveg mnemotechnikai célt szolgál: segíti az emlékezetben tartást. (Japánban például a törvénykönyv szövegét egészen a 18. századig versbe foglalták, mert a vers a memorizálás és a rögtönzésszerű felidezés legalkalmasabb módja.) A szóbeliségre épülő társadalmak nagymértékben fejlesztették az emlékezőkészséget, amely azonban egy idő után már nem bizonyult elegendőnek a kommunikációs csatornák megfelelő működtetéséhez. A szájhagyományt fokozatosan kiszorította az írásos hagyomány. Az írott szóval kezdődött az emberiség számára a történelem, addig ki volt szolgáltatva az emlékezet foszlékonyosságának. A történelem kezdetét az emlékezet írásbeli megtartására irányuló akarat keletkezésével datálhatjuk. Két tekintélyes orosz matematikus feltételezése szerint az írásbeliség globális elterjedése csak a papír felfedezésével vált lehetségessé, ezért a kultúra történetének egész 'papír előtti' korszaka merő későbbi hamisítás.¹²

Ez a sommás ítélet nem állja meg a helyét: a szóbeli és az írott történelem nem állnak egymással ellentmondásban, és nem zárják ki egymás igaz voltát. Mégis adódik belőle tanulság, mégpedig a következő. Saját kultúránkban benne élünk, nem kívülről kapjuk. A közlünk valónak nem kell semmit bizonyítani. Annál nehezebb bármit megérteni, ami nem a miénk. Felvetődik a kérdés: meg lehet-e érteni letűnt kultúrák alkotásait? Anatole France állítja, hogy az *Iliász* vagy az *Isteni színjáték* egyetlen sora sem őrizte meg számunkra azt a gondolatot, amelyet eredetileg tartalmazott. Élni annyit tesz, mint változni, és ez a törvény szabályozza a műalkotások utóéletét is. Fennmaradnak, de folyton változnak, és egyre kevésbé hasonlítanak arra, amilyenek akkor voltak, amikor megszületve napvilágot láttak. Az őrzés létfontosságú törvény akkor is, ha nem hű, nem pontos. A kulturális örökségből, miközben az átadó és a befogadó nemzet között transzformálódik, sok minden elvész. Az idő nemcsak mélyíti, sekélyesíti is, kifakítja a színeket. Heidegger a nyugati civilizáció deviációjának az okát az

11 Lyotard, Jean François: *A posztmodern állapot. // Posztmodernállapot. Jürgen Habermas, Jean François Lyotard, Richard Rorty.* Fordította: Angyalosi Gergely, Bujalos István, Budapest. 1993. 110.

12 Постников, М. М. – Фоменко, А. Т.: *Новые методики статистического анализа нарративов исторических документов.* Москва. 1980.

univerzális jelentésű görög *logosz* visszaadására kevésbé alkalmas latinra való fordításban látja: „*A római gondolkodás átveszi a görög szavakat, de a jelentésüknek megfelelő, éppúgy eredendő tapasztalat nélkül, a görög szó nélkül.* A nyugati gondolkodás talajtalansága ezzel az átfordítással kezdődik. [...] Alapjában véve sem a mondatszerkezet nem ad mértéket a dologszerkezet megtervezéséhez, sem pedig egyszerűen ez nem tükröződik vissza amabban”.¹³ Meg lehet-e érteni egy középkori ikont, amely a maga korában imádkozásra szólított fel, ma pedig csupán esztétikai élvezetet nyújt? Le lehet-e fordítani egy ’szöveg’ értelmét és jelentését az egyik művészeti ág nyelvéről a másikra? Az osztatlan vizuális képélményt helyettesítheti-e a tagolt verbális beszéd? „A mai olvasó természetesen megfejt egy középkori szakrális szöveg szemantikáját, noha más strukturális kódokkal él, mint a szöveg létrehozója. Eközben a szöveg típusa is megváltozik: a létrehozó rendszerében a szent szövegekhez tartozott, az olvasó rendszerében pedig a szépirodalmi szövegekhez”.¹⁴ A recepcióesztétika szempontjából ebből az következik, hogy a mű eredeti jelentésére – a befogadás és az értelmezés során – új jelentésrétegek rakódnak. A műalkotás, bár őrzi eredeti értelmét vagy annak töredékét, az intertextualitás következtében új megvilágításba kerül, és ebben a kontextusban a ráakódott többletjelentéssel együtt fejti ki hatását.

Az információ tárolására és átörökítésére évezredekken keresztül az írás bizonyult a leghatékonyabbnak. Számos civilizáció köszönheti múltjának ismeretét inkább írásos tevékenységének, mint tárgyi emlékeinek. Az írástudó a legmegbecsültebb személyek közé tartozott akkor, amikor még csak kevesen tudtak írni. Voltak népek, amelyek az íróvesszőt és az ecsetet nagyobb becsben tartották a kardnál. Az ismerethalmazt írásban rögzítették, szentélyekben, könyvtárakban helyezték el. Mózes és Áron konfliktusa az információ őrzésének archetipikus paradigmaváltására világít rá. Az írás a hagyomány szerkezetének megváltozását hozta magával, két szakaszra osztja a történelmet: a *ritusokkal* megtámogatott ismétlésre és a *textuálisan* alátámasztott interpretáció korára. Mózes a kulturális emlékezet új eszközét, a kőtáblákra írott szövetséget adta népének, ezzel szemben „a bálványimádás és a rituális tánc szinkretikus egysége az információ őrzésének régi típusát képviselte”.¹⁵ Mózesnek elég volt két kőtábla törvényeinek felvésésére. Asszurbanipal ninivei téglakönyvtárában száz írásos táblával büszkélkedett. Az alexandriai *Muszeion*ban félmillió papirusztekercs őrizte a hellén kultúra írásba foglalt emlékezetét, amelyet az emlékezés leányainak, a múzsáknak a védelmére bízta. A korszerű számítógépek több milliárd információ (*bit*) tárolására alkalmasak.

13 Heidegger, Martin: *A műalkotás eredete*. Fordította Bacsó Béla, Budapest. 1988. 42–43.

14 Lotman, J. M.: *A kultúra tipológiájának problémájához*. Fordította Köves Erzsébet. // Valóság, №1. 1971. 91.

15 Лотман, Ю. М.: *Несколько мыслей о типологии культуры*. // Языки культуры и проблемы

Az információt tároló anyagok nem mindig bizonyultak időtállóknak. A kő- és agyagtáblák széttöredeztek, a papirusz szétmállott, a pergament megrágtta a moly, és a jelekkel együtt a bennük rejlő tudás is elveszett. A háborúk során a műemlékeket lerombolták, a szentélyeket kifosztották, a könyvtárakat felgyújtották, a szentképeket levakarták a templomok faláról. A képromboló vita egyben az emlékezetről szóló vita is volt. Nemcsak az idő, a hatalom is rostál: igyekszik kisajátítani, monopolizálni a kultúrát. *Konstruktív* emlékezet mellett *destruktív* is van, amelyik nem a múlt újratereztésén, hanem a kiszorításán munkálkodik. Létezik olyan fölfogás, mely szerint a könyvtárak nem csupán az emberi bölcsességnek, de a balgaságnak is a tárházai. Ahhoz, hogy megszabaduljunk a halott hagyománytól, a téveszméktől, időnként szükség van könyvtár-égetésre, képrombolásra. Így érvelt a legendabeli kalifa, aki elrendelte az alexandriai könyvtár felgyújtását: vagy azt mondják ezek a könyvek, amit a *Korán*, és akkor fölöslegesek, vagy mást mondanak, és akkor hazugok és károsak. A tekintélyuralmi szó monologikus, kizárja a textuális poliszémiát. A párbeszédet monológ váltja föl, amely megfosztja a hívőket a szövegek mélyebb értelmébe világító hermeneutika tudományától. Ez a körülmény monokultúra kialakulásához vezet, amely zárt, szemben a dialogikus kultúrákkal, amelyek nyitottak: párbeszédet folytatnak a kulturális világörökséggel. *Mutatis mutandis* így érveltek a *futuristák* is, akik meg akarták szabadítani az emberiséget a múltjától, a hagyomány tagadását ad abszurdum vitték. A kontinuitás lerombolására törekedtek, a klasszikusokat ki akarták dobni a ’Jelenkor Gözhajójából’. Nemcsak a múlt örökségét vetették el, hanem a jelenét is, egy abszolút új világot és új művészetet akartak teremteni. A múltat semmilyen formájában nem kívánták folytatni, totális kulturális *tabula rasát* akartak csinálni, csak a jövő érdekelte őket. A futuristák gondolatmenete végül *antitetikus* pozícióba torkollott: mégsem számoltak le, mert lehetetlen leszámolni az értékkel vagy a történelmi múlttal. Az avantgárd művészek (futuristák, kubisták, szuprematisták, konstruktivisták) az esztétikai szférából ki akartak lépni az életbe, a politika területére. Realizálni akarták az utópiákat. Művészeti radikalizmusuk involválta politikai radikalizmusukat. Úgy gondolták, hogy a vizuális/verbális forradalom automatikusan történelmi forradalmat vált ki. „Ily módon az esztétikai forradalom avantgárd programjából elkerülhetetlenül következik a politikai forradalom programja, amelynek a világ teljes kozmikus megújulásához vezető prelúdiummá kell válnia”.¹⁶

A kulturális kommunikáció során a klasszikus műveltségi kánon folyton átértékelődik. Az értékorientáció kanonizál bizonyos szerzőket és műveket, kizár másokat. Az emlékezés és a felejtés *korrelatív* fogalmak. A kultúrának a felejtés éppúgy alakítója, mint az emlékezet. Az emlékezés–felejtés dialektikájában a fe-

16 Гройс, Борис: *Русский авангард по обе стороны “черного квадрата”*. // Вопросы фило-

lejtés nem csupán veszteség, hanem az élet megújulásának a feltétele. Csak a felejtés révén válik lehetővé a szellem teljes megújulása, az a képessége, hogy új információkat fogadjon be és raktározzon el. Az állandóság és a változás ellentmondásokon és kölcsönhatásokon alapuló mozgásában a statikus és a dinamikus elemek egyaránt jogosak. Az újítás és a hagyomány viszonyában az új legfőbb célja az, hogy integrálódjon a kulturális emlékezetbe, de mihelyt bekerült az archivált dolgok közé, azonnal kánonrombolóvá válik. Ebben az értelemben az egyéni kezdeményezés, hogy valami sajátjal és újjal álljon elő, szemben áll a szabványosítással, a kanonizálással. A magam részéről egyetértek azokkal a véleményekkel, melyek szerint az emlékezet nem más, mint egy ideálisan bővülő 'szövegrepertoár', amelybe kirekesztések és bennfoglalások egyaránt beletartoznak. A szövegek megsemmisítésének története, a kollektív emlékezet tárházának megtisztítása párhuzamosan megy végbe az új szövegek létrehozásának a történetével. Lotman és Uszpenszkij a kultúra egyik alapvető mechanizmusára, az improvizálás és kanonizálás dialektikájára világítanak rá, amikor párhuzamot vonnak a divat és a kultúra között. A két orosz tudós, Roland Barthes *A divat mint rendszer*¹⁷ című munkájában lefektetett alapelveket követve, a lingvisztikát kiterjesztik egy, a hagyományos értelemben nem nyelvi területre: „A divat mindig arra törekszik, hogy normává legyen [...], de alig ér el egy viszonylagos stabilitást, mihelyt a norma felé közelít, azonnal ki akar törni belőle. [...] Állandó megújulásra van szükség, hogy megmaradjunk önmagunknak, s ugyanakkor mások is legyünk”.¹⁸ A divat folytonos változása a dinamikus társadalmi struktúra ismérve. Ha a divat hatni akar, expanzívnak kell lennie. Megtorpanásának oka abban keresendő, hogy divatjamúlttá, régimódivá, tömegjellegűvé válik. A diktatórikus divatnyelv ugyanazzal az energiával hozza létre az újat, amivel megsemmisíti, eltörli önmagát azáltal, hogy szakadatlanul kanonizálja a marginálist, az extravagánsat. A divat önmaga tagadásából, elemésztéséből és ellentmondásából él. A ruhacsere rendszerint történelmi és kulturális emlékcserével jár együtt: az új ruhának nincsenek emlékei arról, amit előtte viseltek. A jelmezcsere mögött egymást váltó kánonok és ellenkánonok harca húzódik meg.

Az emlékezés és a felejtés (szakítás az emlékezettel) értékhierarchiája olykor fel is cserélődhet. Vannak történelmi korok, amikor az emlékezés, vagyis a múlthoz való ragaszkodás a tudatlanság szinonimája, az emlékezet felszabadítása viszont haladást jelent. A megújulás egyetlen lehetséges feltétele a múlt kritikus számbavétele, a korábbi kulturális paradigmák elvetése. Például a bizánci kultúra hosszú életét a múlt mély tiszteletének és a hagyományokhoz való görcsös ragaszkodásának köszönhette. Társadalmi emlékezetnek ez a kolosszális

terjedelme ugyanakkor akadályává vált a külkapcsolatok és a kereskedelem fejlődésének, ami végső soron stagnáláshoz vezetett. A *gerontokrácia* az utánzást a múltra irányította. A bizánci tudósok ezer évig olvasták, és hangyaszorgalommal másolták a klasszikus auktorokat, de nem haladták meg egyetlen lépéssel sem – ad hangot megdöbbenésének Gibbon, a jeles angol bizantinológus. A szemrehányás csak részben jogos, mert a skolasztikusok nemcsak összegyűjtöttek, elrendeztek és lezártak mindent, hanem közben át is értelmezték, *krisztianizálták* az antik örökséget. A pogány kéziratok átalakultak a keresztény egyházak gyűjteményes munkájává. Bizánc több bölcsességet mutatott a konzerválásban, mint a teremtésben. Nem 'haladt', hanem őrizte a hagyományt, amelyet mint példaképet és mintát adott tovább. Konzervatív módon bizonyult újítónak. Ahhoz azonban, hogy új kultúrát lehessen alapítani, olykor szakítani kell a hagyománnyal, meg kell szabadulni valamely kultúra örökségének tartozásérzésétől, el kell hátrólódni a múlttól. A múlt lecövekelése, a megmerevedett 'szövegraktár' vagy emlékrepertoár nem visz előbbre. Ha egy nemzet csak a múltja felől alakítja ki önazonosság tudatát, kultúrája vitalitást veszett hagyomány, ha felszaggatja gyökereit, utópista ábrándképeket kerget. A *gerontokrácia* a múltban, a fiatalok állama (a *pedekrácia*) a jelenben él. A tradíció helyes kezelésének a problémája egy nemzet kultúrája szempontjából perdöntő. Az emlékezés és a felejtés egyaránt szükséges nemcsak az egyén, de egy emberi közösség egészséges mentális fejlődéséhez is. Nietzsche például valóságos magasztaló szavakat mond a felejtésről. *A történelem hasznáról és káráról* c. írásában kifejti, hogy az emberi természetnek éppúgy alaptulajdonsága a felejtés, mint az emlékezés.

A kultúra történetét a *gyarapodás* és a *veszteség* oldaláról is meg lehet írni. A változás okának a magyarázata legalább olyan nehéz és izgató feladat, mint a maradátság okának a kutatása. A kultúrában a *teremteni* és *elvetni* rokon értelmű szavak. Minden kulturális érték új és hagyományos egyszerre, jöllehet a későbbi nemzedékek a hagyományhoz való kötődést hangsúlyozzák. A kultúrából, ami érték, nem vész kárba semmi, „amit az egyes népek már átéltek, átgon-doltak és elvetettek, más népek hirtelen fölfedezik, mint a legeslegújabb szót”.¹⁹ Csak az merül feledésbe, aminek a jelenben nincsenek vonatkozási pontjai. A kultúra ideje nem irreverzibilis. Ami egyszer hátrébb szorult, nem hull ki mindörökre az emberiség emlékezetéből, nem tűnik el nyomtalanul. Lesüllyed a személyes tudattalanba, illetve népünk, fajunk, embervoltunk *kommemoratív* kulturális emlékezetébe (*versunkene Kultur*), ahonnan álmok, *déjà vu* emlékek, mítoszok és rítusok segítségével újra előhívhatóvá válik. A kollektív kulturális emlékezetet azonban el kell különíteni a jungi *kollektív tudattalantól* (faji múltunk, sőt ember előtti korunk elfojtott emlékezetétől), az archetipikus képektől és szimbólumoktól. Maurice Halbwachs francia szociológus *A kollektív emléke-*

17 Barthes, Roland: *Válogatott írások*. Fordította Kelemen János. Budapest. 1971.

18 Лотман, Ю.–Успенский, Б.: *О семиотическом механизме культуры*. // Труды по знако-

19 Солженицын, Александр: *Нобелевская лекция по литературе 1970 года*. München. 1973.

ze²⁰ című művében felhívja a figyelmet arra, hogy Jungnál az archetipikus emlékek biológiailag öröklődő, akaratlan emlékezés (*mémoire involontaire*) révén törnek utat maguknak, ezzel szemben a kulturális emlékezet biológiailag nem öröklődő, akaratlagos emlékezés (*mémoire volontaire*). Letűnt civilizációk reneszánszok, restaurációk, újrakezdések formájában újjászülehetnek. A régi nem semmisül meg teljesen, hanem *szubkulturális* szinten tovább él. Minden század szellemi vérkeringésében az előző századok eszméi is benne lüktetnek. A másodszori megjelenés gyakran veszteséggel jár együtt. Az úgynevezett 'újjászületés' más nézőpontból sok dolognak a halálát jelenti. A másodlagos recepció az a dilemmával szembesít bennünket, hogy valamitől meg kell szabadulnunk. A kultúra új foka az értékek egész rendszerét kritikának veti alá, amikor olyan igazságokhoz fordul vissza, amelytől a közbülső kor elfordult. A jelen gyakran szatirikus-groteszk hangnemben értékeli át a heroikus-monumentális történelmi múltat. Az emberiség öneszmélési folyamatába az értékek *átértékelése* is beletartozik. A paródia lefokoz, de paradox módon ez a lefokozás a jövő horizontjából nézve nemcsak veszteség, nyereség is egyben.

Vonjuk le az adódó következtetést. A fejlődés, a magasabb szintre jutás bonyolult és ellentmondásos folyamat, amelyben fontos, de nem kizárólagos szerepet játszik a hagyomány. Egy kultúrának a felvirágzáshoz hol több, hol kevesebb hagyományra van szüksége, de amire szüksége van, azt mindig megszerzi magának. A fejlődés titka: úgy kell jutni előbbre, hogy magunkra vesszük a múlt összes terhét. A fejlődés előrelépés hátratekintve. A progresszió nem más, mint a múlt elsajátítása, asszimilálása és részbeni elvetése. A kulturális örökség „az egyetlen teher, amelyik nem nehezíti, hanem megkönnyíti az előrehaladást”.²¹ Egy másik felfogás szerint a kulturális örökség nemcsak haladó hagyomány, olykor tehertétellé is válhat, amennyiben nem segíti, hanem fékezi az előbbre jutást. Csak az juthat előbbre, ami nincs hozzáláncolva a múltjához. Megújulás csak a múlt emlékezetének a részbeni eltörlésével lehetséges. Minden új kultúra kánonromboló, mivel új kánonteremtő. Új értékek létrehozásában nemcsak a tradíció, hanem a hagyomány tagadása is meghatározó. Nemcsak *affirmatív*, hanem *szelektív* emlékezet is létezik, amely a múlt teljes vagy részleges megsemmisítésén fáradozik, vagyis ellentétes irányban működik a megtartó emlékezettel. A hagyományhoz való viszonyt hosszú távon azonban sem a *nihilista-destruktív*, sem az *apologetikus-receptív* magatartás nem jellemezheti. Egyedül az *értelmező-átértékelő* hozzáállás az elfogadható, amely nem a múlt értékeinek a lerombolását, hanem rétegekre bontását, kritikus számbavételét jelenti. Az emlékezésnek ebben az a feladata, hogy a felejtést (rostálást) és a megőrzést egyensúlyban tartsa.

DEBRECENI SZEMLE

Debrecen és a régió tudományos műhelyeinek folyóirata

XIV. ÉVF. 4. SZÁM

ÚJ FOLYAM

2006. OKTÓBER

TARTALOM

LANUUMÁNYOK

- Molnár Ildikó*: Az autoimmun betegségekre vonatkozó új eredmények 457
Szokolovszki Zoltán: Parlagnfü-probléma Magyarországon. A parlagnfü-mentesítés módszerei és a közérdekű védekezés 460
Cselötei László-Papp János-Z. Kiss László: A kertészet szerepe a vidék felzárkózásában 470
Szász Tibor: A szennyező anyagok kibocsátására kivetet adó és a szennyezési jogok piacának hatékonysága 473
Hajnáy Zoltán: A kultúra mint emlékezet 484
Kedves Tamás: Az ünnepi Bartók-portrék történetisége 499

TUDOMÁNY ÉS TEOLÓGIA

- Imre László*: A szellemi és erkölcsi emelkedésért 515
Fekete Károly: Tíz éves a Hatvani István Teológiai Központ 517
Lovás István: Rend és szabadság a természet világában 520
Varga Zoltán: Rendezettség, véletlen és evolúció az élő természetben 524
Székely György: Rend a koponyában 534
Karasszon Dezső: Rend és „rendetlenség” a zenében 538
Csüll Botond: A rend és szabadság keresztyén gyökerei az európai civilizációban .. 543

A DEBRECENI EGYETEM TÖRTÉNETÉBŐL

- Madarász Imre*: A Debreceni Egyetem Olasz Tanszékének története 551

H GYZETLAPOK

- Berényi Dénes*: A Kárpát-medence magyarsága – 2020 555
Berényi Dénes: A határon túli magyar támogatáspolitikai új elemei felhasználva az Európai Unió által kínált lehetőségeket 556
Aleskó Attila: A határon túli magyar nyelvű tudományos könyvkiadás 558
Imre László: Arany János korszerűsége 561

20 Halbwachs, M.: *La mémoire collective*. Paris, 1950. // *Das kollektive Gedächtnis*. Frankfurt, 1985.

21 Духовен Д. С.: Прошлое, будущее, Стратегия культуры. Душанбе, 1985. 565.